

Лариса Журавльова,
доктор психологічних наук, професор,
Поліський національний університет,
Бульвар Старий, 7, м. Житомир, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4020-7279>

ОСОБИСТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Актуальність проблеми. Оскільки емпатія є базовою метанавичкою фахівців соціономічних професій і, загалом, умовою існування людської цивілізації, то вивчення особливостей розвитку цього феномену у фахівців допомагаючих професій є вкрай важливим для здійснення спрямованих психологічних інтервенцій. Мета дослідження полягала у вивченні темпорального аспекту розвитку емпатії та її особистісних корелятів у майбутніх фахівців соціономічних професій. Ми припустили, що глобалізаційні процеси, технологічний розвиток, зокрема віртуалізація соціальних та міжособистісних взаємин, поглиблення ситуацій невизначеності детермінують негативну динаміку еволюційного розвитку емпатії особистості. Методи дослідження: тест на визначення рівня розвитку емпатії для підлітків та юнаків Л. П. Журавльової, самоактуалізаційний тест Ю. Є. Альошиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Кроз (CAT), тест упевненості в собі В. Г. Ромека, тест-опитувальник дослідження рівня асертивності (модифікований В. Каппоні, Т. Новак), опитувальник К. Томаса «Визначення способів регулювання конфліктів» (стратегічні форми поведінки в конфліктній ситуації), методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса в адаптації Л. П. Журавльової та М. К. Романової з метою діагностики екологічної (екоцентричної) спрямованості.

Результати. Отримані результати підтвердили гіпотезу щодо негативної еволюційної динаміки емпатії людини. Знаходження емпіричних особистісних корелятів емпатії майбутніх фахівців соціономічного спрямування є умовою актуалізації та формування фахових компетентностей, зокрема soft skills. Психоконструктивні детермінанти soft skills майбутніх фахівців соціономічних професій репрезентуються системою особистісних корелятів інтегральної емпатії та співчуття (її когнітивно-емоційна форма). Складовими психоконструктивними детермінантами є емпатія, контактність, пізнавальні потреби, креативність, асертивність, екоцентрична спрямованість. Володіння такими метанавичками дозволить останнім створювати фасилітаційні простори для професійних психологічних допомог та супроводу потерпілих внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Ключові слова: інтегральна емпатія, форми емпатії, самоактуалізація, асертивність, екологічна спрямованість, емпатійна міжособистісна взаємодія, м'які навички (soft skills), фахові компетенції.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми.

Дослідження особистісних властивостей та компетентностей майбутніх фахівців соціономічних професій є не лише актуальними, але й важливими для підвищення якості освіти та підготовки кваліфікованих кадрів, які зможуть ефективно впливати на соціально-економічний розвиток суспільства. Умови повномасштабного вторгнення Росії в Україну ставлять особливі вимоги до майбутніх фахівців соціономічних професій та розвитку у них відповідних фахових компетентностей. Для того, щоб успішно орієнтуватися на довгострокові цілі та завдання, протистояти викликам і труднощам, управляти стресом, необхідно володіти важливими навичками, які дозволяють нам ефективно співпрацювати з іншими та задовольняти їхні потреби.

М'які навички (soft skills), такі як емпатія, асертивність, емоційний інтелект, комунікація та співробітництво, стають ключовими факторами успішного функціонування в сучасному соціально-економічному середовищі (Hughes & Terrell, 2012; Goleman, 2020; Zhuravlova et al, 2022), реаліях війни. Вони допомагають нам зберігати психологічне здоров'я, адаптуватися до нових умов, змінювати стратегії та підходи, а також проявляти гнучкість та реагувати на складні

ситуації з впевненістю та вмінням. Ці навички допомагають нам не лише вирішувати конкретні завдання та виклики, а й побудувати здорові взаємини взаємоповаги та довіри з іншими людьми. Вони стають основою для ефективного спілкування, конструктивного вирішення конфліктів та досягнення спільних цілей. Таким чином, розвиток м'яких навичок є критично важливим у сучасному світі, де зміни та нестабільність стають нормою.

Існує багато психологів, які досліджували важливість soft skills для фахівців соціономічних професій (Hughes & Terrell, 2012; Goleman, 2020). Вони вважають, що конструктивне функціонування у сучасному соціономічному середовищі, успішність в бізнесі та інших професіях не тільки залежить від технічних навичок, але і від таких м'яких навичок. Ці психологи, серед багатьох інших, допомагають усвідомити важливість soft skills для фахівців у соціономічних професіях та розвивати програми, спрямовані на розвиток цих навичок.

Впродовж останніх років активно досліджуються різні аспекти особистості фахівців соціономічних професій в рамках їх професіограм та успішності в професійній діяльності. Зокрема, зосереджуються

на таких основних властивостях як емоційний інтелект (EI) (Goleman, 2020; Aritzeta. et al., 2016], соціальний інтелект (Li, 2024), адаптивність та гнучкість (Vargata et al, 2023), комунікативні навички (Vargata et al, 2023), лідерські якості (Gialamas, 2020), мудрість (Sternberg, 2023). Дослідження цих особистісних властивостей допомагають зрозуміти, які якості є ключовими для успішної кар'єри у соціономічних професіях та як їх можна розвивати у майбутніх фахівців. В основі функціонування та конструктивних проявів всіх означених властивостей лежать різноманітні репрезентації емпатії.

Вчені звертали увагу на роль емпатії в процесі професійної підготовки фахівців соціономічного спрямування (Gialamas et al., 2020; Newman & Newman, 2012). Один з відомих психологів, який досліджував роль емпатії як одну з основних м'яких навичок, є Деніел Гоулман (2020). Він підкреслює важливість емпатії як ключової складової м'яких навичок, які допомагають людям ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти та будувати позитивні взаємини з іншими.

Роль емпатії у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій є визначальною з багатьох причин. Емпатія може стимулювати до розробки та впровадження програм та проєктів, спрямованих на підтримку та об'єднання людей, які постраждали від війни. Вона буде допомагати майбутнім фахівцям краще розуміти потреби та співчувати тим, хто постраждав внаслідок війни. Це є важливим для розробки та впровадження програм допомоги, реабілітації та реінтеграції для постраждалих.

Емпатія є ключовою у навичках міжкультурної співпраці та медіації, що може бути важливими в контексті конфлікту між культурами і національностями. Вона може сприяти побудові та підтримці внутрішнього єднання та розвитку демократії, оскільки робить людей більш схильними до розуміння та підтримки потреб та прав різних груп у суспільстві (Журавльова, Шмиглюк, 2020).

Емпатія грає важливу роль у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій (Сторож, 2023) і як особистісна властивість, і як професійна компетентність та базова навичка. Перш за все емпатія допомагає розуміти потреби і перспективи інших людей, будувати ефективні взаємини, конструктивно вирішувати конфлікти, комунікувати, вести перемовини, надавати допомогу людям. Здатність відчувати і розуміти емоції, переживання та потреби інших людей дозволяє краще адаптувати свою роботу до потреб інших людей та забезпечувати більш ефективну допомогу та підтримку.

Емпатія є ключовим елементом побудови довіри та ефективних міжособистісних взаємин. Фахівці соціономічних професій, які виявляють емпатію до своїх клієнтів або співробітників, здатні створити позитивне середовище, де люди відчуються розуміння та підтримку. Вміння почути та зрозуміти іншу особу допомагає уникнути непорозуміння та підвищує ефек-

тивність комунікації. Здатність адекватно сприймати та співчувати всім сторонам конфлікту, розуміти їхні мотивації дозволяє знаходити оптимальні шляхи їх розв'язання, що задовольняють всіх його учасників.

Отже, емпатія відіграє важливу роль у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій, сприяючи покращенню їхніх навичок міжособистісної взаємодії, розумінню різноманітності потреб та перспектив людей, а також вдосконаленню їхньої здатності до співпраці та розв'язання конфліктів.

Багато психологів проводили дослідження щодо ролі емпатії та її особистісних корелятивів у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій.

С. Барон-Коен (Baron-Cohen, 2011) провів глибокі дослідження в галузі емпатії та розвитку аутичних рис у людей, де довів вагомість емпатії для людей. Концепція зла С. Барона-Коена позиціонує критичний погляд на теорії емпатії та закликає до серйозних змін у наших поглядах про людську жорстокість. Автор стверджує, що важливими факторами розвитку та проявів емпатійності є біологічні, соціальні та екологічні, включаючи батьківське нехтування, жорстоке поводження та досвід глибокої недовіри. Використовуючи нейрологічні дослідження та особливості анатомії людського мозку, описує функціонування у нашому мозку так званої схеми емпатії. Такі дослідження мають велике значення для підготовки фахівців соціономічних професій, зокрема використання їх результатів для розвитку компетенцій міжособистісної взаємодії з різними типами особистостей.

Вивчення нейробиологічних механізмів емпатії та співчуття дає можливість зрозуміти, у який спосіб можна розвинути емпатійні навички через тренування та навчання (Singer & Klimecki, 2014). Дослідження Деніела Батсона (Batson, 2009) та Ненсі Айзенберг (Eisenberg, 2000) у галузі соціальної психології та психології розвитку підтвердили, що люди, які вміють співчувати іншим, в емпатогенних ситуаціях проявляють реальну допомогу об'єктам емпатії частіше, ніж люди, які страждають від емпатійного дистресу. Крім того, робота Д. Батсона показала, що рівень прояву емпатії людьми можна збільшити при умові, коли чітко вказати учасникам взаємодії на конкретну людину, якій потрібно співчувати. Тобто, здатність проявляти емпатію до іншої людини є не лише властивістю особистості чи ситуації, а її можна розвивати шляхом навчання.

Ці та інші дослідники допомагають зрозуміти роль емпатії у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій та вплив різних особистісних властивостей на розвиток цієї важливої соціальної навички. Перш за все, емпатія має вирішальне значення для підготовки та навчання майбутніх психологів (Purswell, 2019), вчителів (Brackett, 2019), медичних (Moudatsou et al., 2020) та соціальних працівників (Stanley et al., 2016). Емпатія традиційно визнається базовою професійною властивістю, компетенцією психотерапевта, яка визначає якість терапевтичної роботи (Davis, 2018).

Підкреслюється необхідність її розвитку у майбутніх терапевтів (Rogers, 2021) та психологів-консультантів (Purswell, 2019; Sharf, 2016). Ці та інші психологи зробили значний внесок у розуміння ролі емпатії у підготовці та навчанні майбутніх психологів, розробку методик, тренінгів та програм навчання, спрямованих на розвиток цієї важливої навички в професійній практиці.

Емпатія також відіграє ключову роль у підготовці та навчанні майбутніх учителів, що допоможе їм під час роботи створювати сприятливе навчальне середовище (Espelage et al., 2004), пристосовувати навчальний процес до потреб кожного учня та підтримувати їхнє самовдосконалення (Maurice et al., 2003), розвивати їх моральні якості (Weissbourd, 2009), навички самопізнання та соціального усвідомлення (Brackett, 2019).

Досить поширеними є дослідження, присвячені знаходженню взаємозв'язків між різноманітними компонентами м'яких навичок, визначення їх базових структур (Hughes & Terrell, 2012), а також вивчення різних аспектів особистості фахівців соціономічних професій в рамках їх професіограм та успішності в професійній діяльності. Не зважаючи на досить широкий спектр досліджень найбільш актуальних та ефективних компетенцій, необхідних особистісних властивостей, розробки відповідних навчально-розвивальних програм підготовки фахівців соціономічного спрямування, суспільству не вистачає висококваліфікованих соціономістів, а дослідники не дійшли до єдиних критеріїв щодо їх фахових компетенцій та базових особистісних властивостей. Все частіше відмічається необхідність розвитку їх м'яких навичок, зокрема емпатії як інтегративної властивості особистості (Zhuravlova & Chebykin, 2021). Ми припустили, що глобалізаційні процеси, технологічний розвиток, зокрема віртуалізація соціальних та міжособистісних взаємин, поглиблення ситуацій невизначеності детермінують негативну динаміку еволюційного розвитку емпатії особистості.

Метою дослідження є вивчення темпорального аспекту розвитку емпатії та виокремлення її особистісних корелятивів у майбутніх фахівців соціономічних професій. Відповідно до мети дослідження виокремлено його **завдання**: 1) дослідити динаміку проявів інтегральної емпатії та її форм впродовж останніх 15 років; 2) визначити особистісні кореляти інтегральної емпатії; 3) визначити психокомплекс емпатійних детермінант м'яких навичок (soft skills).

Методи дослідження. До дослідження було залучено студентів університетів, які навчалися на педагогічних спеціальностях, майбутніх психологів та соціальних працівників. В 2006 році в дослідженні взяло участь 531 особа, в 2021 році – 362 особи зрілого юнацького віку (18 – 22 роки). Обрано проміжок в 15 років, оскільки вважається, що історичне покоління впродовж 15 років проживає період становлення, а впродовж наступних 15 років – період правління

(Ортега-і-Гассет, 1994). Було застосовано метод попережного зрізу (порівняльний метод) з метою діагностування еволюційної динаміки показників інтегральної емпатії й її окремих форм та емпіричні методи природничо-наукової психології (опитування, тестування) з метою діагностики ідентично-психологічних характеристик особистості; методи математичної обробки емпіричних даних: лінійний кореляційний аналіз Пірсона, вирахування t-критерію Стюдента.

На різних етапах дослідження було використано низку методик з метою психодіагностики показників самоактуалізації, різних складових асертивності, типів спрямованості особистості, а саме: тест на визначення рівня розвитку емпатії для підлітків та юнаків Л. П. Журавльової, самоактуалізаційний тест Ю. Є. Альошиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Кроз (САТ), тест упевненості в собі В. Г. Ромека, тест-опитувальник дослідження рівня асертивності (модифікований В. Каппоні, Т. Новак), опитувальник К. Томаса «Визначення способів регулювання конфліктів» (стратегічні форми поведінки в конфліктній ситуації), методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса в адаптації Л. П. Журавльової та М. К. Романової (Журавльова, Романова, 2019) з метою діагностики екологічної (екоцентричної) спрямованості.

Опишемо більш детально авторський тест визначення рівня розвитку емпатії та модифікацію методики Б. Басса. З метою діагностики рівня розвитку емпатії та її окремих форм нами було обрано «Тест на емпатію для підлітків та юнаків» Л. П. Журавльової (Zhuravlova & Chebykin, 2021, с. 248 – 254). Методика складається із сюжетів-колізій, герої яких потрапляють в різні емпатогенні ситуації. На кожен ситуацію пропонується сім варіантів відповідей щодо їх розв'язання. Передбачено також власну відповідь респондента, яка відноситься експериментатором відповідно до її змісту до одного із запропонованих шляхів розв'язання ситуації. Героями сюжетів є ровесник, доросла людина, дитина, людина похилого віку, тварина. Кожен із варіантів запропонованих відповідей репрезентував один із видів чи форм емпатії, а також відповідного емпатійного ставлення. У такий спосіб було визначено наступні досліджувані шкали (фактори) антиемпатія (дисонансна емпатія), індиферентність (пасивне споглядання ситуації), співпереживання (переживання з приводу власних почуттів), співчуття (переживання з приводу почуттів Іншого), внутрішнє сприяння (моделювання поведінки, намір, пасивна емпатія), реальне сприяння не на шкоду собі (просоціальна поведінка), реальне сприяння на шкоду собі (альтруїзм). Діагностичною процедурою передбачено також визначення показника інтегральної емпатії – суми показників антиемпатії та всіх форм власне емпатії. Диференціювались також рівні її розвитку – дуже низький (-7 – 9 балів), низький (10 – 24 бали), середній (25 – 50 балів), високий (51 – 65 балів), дуже високий (66 – 75 балів).

Для дослідження екологічної (екоцентричної) спрямованості особистості було модифіковано мето-

дику діагностики спрямованості особистості Б. Басса. Кожне з 27 тверджень опитувальника, що передбачало три варіанти відповідей, згідно різновидів спрямованості особистості (на себе, на справу, на спілкування), було доповнено четвертим варіантом відповіді відповідно до змісту екологічної спрямованості. Спрямованість на себе репрезентується егоцентричною спрямованістю, на спілкування з Іншим – антропоцентричною. Відповідно до завдань нашого дослідження ми вивчали особливості лише трьох спрямованостей: антропоцентричної, егоцентричної та екоцентричної. «Основою екоцентризму є пріоритетність духовних цінностей і системного світогляду, ідеї коеволуційної єдності людини і природи (В. І. Вернадський, Е. Леруа, А. Л. Чижевський, П. Тейяр де Шарден), ставлення до об'єктів природи, як до самоцінних та рівноправних» (Журавльова, Романова, 2019, с.28).

Результати. Зважаючи на експоненціальні трансформації в суспільстві, появу молодого покоління з новою життєвою філософією «Slow Life» (Чугуєва, Мороз, 2022) та гіпотезу нашого дослідження, нами здійснено порівняльний аналіз середніх показників інтегральної емпатії, її форм та антиемпатії представників двох останніх поколінь у зрілому юнацькому віці (таблиця 1).

Констатуємо, що хоча показник інтегральної емпатії залишився в межах середнього рівня розвитку (середній рівень: 25 – 50 балів), проте, якщо в 2006 році він був ближче до його високих показників, то впродовж останніх років він достовірно знизився ($p \leq 0,001$) і майже досягнув нижньої межі. Статистично значущих негативних змін зазнали такі форми емпатії, як індіферентність ($p \leq 0,05$), реальне сприяння не на шкоду собі (просоціальна поведінка) ($p \leq 0,001$) та альтруїзм ($p \leq 0,01$). Зріс показник співпереживання ($p \leq 0,05$), функціонування якого забезпечується механізмом емоційного зараження. Сучасне покоління молодих людей, потрапляючи в емпатогенну ситуацію, більшою мірою схильне заражатися емоціями об'єкта емпатії та хвилюватися за своє благополуччя, порівняно з ровесниками попереднього покоління. Відмітимо й тенденцію сучасної молоді до збільшення показників співчуття. Молоді люди схильні переживати з приводу почуттів інших людей, співчувати їм, проте це не дуже часто завершується просоціальною поведінкою і, тим паче, реальною допомогою на шкоду своїм інтересам чи потребам. Будемо вважати позитивом, що показник

антиемпатії збільшився недостовірно.

Наступним кроком було знаходження особистісних корелятивів емпатії. Виокремлення таких властивостей збільшило би віяло детермінуючих впливів з метою актуалізації та розвитку емпатії майбутніх фахівців-соціологів, а також дозволило би визначитися з психоконструкцією їхніх м'яких навичок (soft skills). Подамо та проаналізуємо лише достовірні коефіцієнти лінійної кореляції Пірсона (таблиця 2).

Ціннісні орієнтації, які притаманні для самоактуалізованих особистостей, виявилися важливими як для молоді з антиемпатією ($p \leq 0,05$), так і для тих, хто виявляє пасивне внутрішнє сприяння до об'єктів емпатії ($p \leq 0,05$). Отже, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення може мати як егоцентричну, так і емпатійну спрямованість. Лише в поєднанні суб'єктності особистості з емпатійністю будемо спостерігати розвиток та прояв конструктивної асертивності.

Гнучкість поведінки достовірно позитивно корелює як з окремими структурними елементами асертивності, так і з частотою проявів молодими людьми просоціальної поведінки ($p \leq 0,05$). Спонтанність, природність поведінки лежить як в основі асертивних якостей, так і в основі антиемпатії ($p \leq 0,05$). І негативну кореляцію вона має з індіферентністю ($p \leq 0,05$) та просоціальною поведінкою ($p \leq 0,01$). Отже, спонтанність, як і прагнення до саморозвитку, має амбівалентний характер і може лежати в основі як асоціальної так і просоціальної поведінки. Самоповага є найбільш високою у юнаків та юнок, які в емпатогенних ситуаціях домінує співпереживання ($p \leq 0,05$). Переживання іншої людини породжують у них, як правило, хвилювання та емоції, які пов'язані безпосередньо з їх власним благополуччям.

Високоемпатійні молоді люди проявляють схильність до позитивного сприймання природи людини. Проте і альтруїсти, й суб'єкти з дисонансною емпатією схильні до негативного сприймання природи людини. Можна висловити припущення, що в першому випадку емпатуючі співчують недосконалої та слабкості людської природи, а в другому – проявляють зневагу та ворожість.

Шкала «прийняття агресії» також має амбівалентні взаємозв'язки. Особи, з домінуючою пасивною емпатією приймають власну агресію ($p \leq 0,01$), а ті, які переважно проявляють просоціальну поведінку вважають,

Таблиця 1

Середні показники еволюційного розвитку інтегральної емпатії, її форм та антиемпатії

Рік	Анти-емпатія	Індіферентність	Співпереживання	Співчуття	Пасивна емпатія	Просоціальна поведінка	Альтруїстична поведінка	Інтегральна емпатія
2006	-3,26	-1,84	0,75	2,35	4,33	20,78	14,48	37,59
2021	-3,61	-2,62	1,46	3,01	4,17	11,47	12,19	26,08
t-критерій		2,00 ¹	1,99 ¹			3,43 ³	1,99 ²	3,51 ³

Примітка: ¹⁻³ – відмітки достовірних показників t-критерію Стьюдента, ¹ – $p \leq 0,05$; ² – $p \leq 0,01$; ³ – $p \leq 0,001$; 2) наведені лише достовірні значення критеріїв.

Матриця достовірних показників особистісних корелятив інтегральної емпатії, її форм та антиемпатії (n=362)

Особистісні характеристики	Емпатія								
	Антиемпатія	Індиферентність	Співпереживання	Співчуття	Внутрішнє сприяння	Сприяння не на шкоду собі	Альтруїзм	Інтегральна емпатія	
Ціннісні орієнтації	0,119 ¹				0,124 ¹				
Гнучкість поведінки						0,131 ¹	-0,041		
Спонтанність	0,136 ¹	-0,140 ¹				-0,172 ²			
Самоповага			0,128 ¹						
Уявлення про природу людини	-0,142 ²					0,132 ¹	-0,138 ¹		
Синергія									
Прийняття агресії					0,167 ²	-0,136 ¹			
Контактність					0,129 ¹			0,123 ¹	
Пізнавальні потреби		0,128 ¹						0,137 ¹	
Креативність			0,109 ¹	-0,154 ²					
Асертивність	афективний			0,128 ¹					
	когнітивний				0,137 ¹	0,138 ¹		0,121 ¹	
	конативний	компроміс	0,131 ¹				0,145 ²	-0,356 ³	0,148 ²
		співпраця					0,117 ¹		0,122 ¹
	суб'єктний		-0,201 ³	0,124 ¹	0,237 ³	0,212 ³	0,361 ³	0,209 ³	0,369 ³
	світоглядний	0,117 ¹	0,135 ¹					-0,128 ¹	-0,115 ¹
Спрямованість	антропоцентрична	-0,304 ³				0,162 ¹	0,150 ²		
	егоцентрична		0,389 ³					-0,274 ²	
	екоцентрична					0,131 ¹	-0,217 ²	0,324 ³	

Примітка: ¹ – рівень значущості $p < 0,05$, ² – рівень значущості $p < 0,01$, ³ – рівень значущості $p < 0,001$

що агресія та ворожість не мають бути притаманними людській природі. Можливо така позиція допомагає їм доброзичливо ставитись до людей та допомагати їм. н

Контактність, яка проявляється у прагненні до тісних взаємин достовірно позитивно взаємопов'язана з внутрішнім сприянням ($p \leq 0,05$) та з інтегральною емпатією ($p \leq 0,05$). Шкала «потреба у пізнанні» є амбівалентною. Цю потребу мають як особи з переважанням байдужого ставлення до інших людей ($p \leq 0,05$), так і високоемпатійні ($p \leq 0,05$).

Достовірні позитивні взаємозв'язки креативності з частотою проявів співпереживання ($p \leq 0,05$) та негативні – зі співчуттям ($p \leq 0,05$) демонструють егоцентричну спрямованість креативних людей.

Що стосується асертивності, то загалом найменшу кількість взаємозв'язків з емпатійністю мають показники її афективного компоненту, а найбільшу – суб'єктного. Так, показники самоприйняття позитивно взаємопов'язані зі співчуттям ($p \leq 0,05$). Отже, чим більшою мірою у молодих людей проявляється безумовне позитивно-емоційне ставлення до себе, тим частіше у них в емпатогенних ситуаціях виникають консонансні переживання з приводу почуттів Іншого.

Розвиток рефлексії (когнітивний компонент) взаємопов'язаний на статистично значущому рівні з показниками внутрішнього сприяння ($p \leq 0,05$), про-соціальної поведінки ($p \leq 0,05$) та інтегральної емпатії ($p \leq 0,05$). Такі взаємозв'язки є досить очікуваними, оскільки одним із механізмів інтегральної емпатії та її активної (реальне сприяння не на шкоду собі) й пасивної поведінкових форм є когнітивні процеси: рефлексія, антиципація, когнітивна децентрація (Zhuravlova & Chebykin, 2021).

Конативні складові асертивності, такі як компроміс та співпраця, позитивно корелюють з просоціальною поведінкою (відповідно, $p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$) та інтегральною емпатією (відповідно, $p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$). Показники компромісу мають достовірну позитивну кореляцію з індиферентністю ($p \leq 0,05$) і негативну – з альтруїзмом ($p \leq 0,001$). Суб'єкти міжособистісної взаємодії, що мають домінуючою стратегією компроміс завжди прагнуть задовольнити перш за все власні потреби та інтереси.

Суб'єктні характеристики особистості, що лежать в основі суб'єктної складової асертивності, мають позитивні достовірні взаємозв'язки з усіма формами

емпатії, окрім індивідуальності. Таким чином, чим більші показники емпатії в молодій людині, тим більшою мірою їй притаманні суб'єктні характеристики, що забезпечують її конструктивну асертивну поведінку: проявляти емпатійну суб'єктність (поєднання автономності та високоемпатійності).

Світоглядна складова асертивності в основі якої лежать активна життєва позиція, напористість, мають позитивну кореляцію з дисонансною емпатією та індивідуальністю ($p \leq 0,05$) та негативну – з альтруїзмом та інтегральною емпатією ($p \leq 0,05$). Таким чином, особистості з більш вираженою активною життєвою позицією, самовпевнені та напористі можуть бути менш емпатійними загалом.

Різні типи спрямованості особистості також мають низку достовірних взаємозв'язків. Показники антропоцентричної спрямованості негативно мають кореляції з полярними конативними формами емпатії: негативно – з показниками антиемпатії ($p \leq 0,001$) та позитивно – з просоціальною поведінкою ($p \leq 0,05$) й альтруїзмом ($p \leq 0,01$). Низкоемпатійні особи зрілого юнацького віку мають егоцентричну спрямованість. Це підтверджується позитивною кореляцією останньої з індивідуальністю ($p \leq 0,001$). Крім того, у юнаків екоцентрична спрямованість пов'язана позитивно з пасивною (моделювання поведінки в емпатогенній ситуації) ($p \leq 0,05$) та інтегральною емпатією ($p \leq 0,001$) і негативно – альтруїзмом ($p \leq 0,01$).

Обговорення. Дослідження особливостей проявів інтегральної емпатії та її форм впродовж останніх 15 років серед української молоді підтвердило нашу гіпотезу щодо її негативної динаміки під впливом інтенсифікації глобалізаційних процесів, технологічного розвитку, поглиблення ситуацій невизначеності. Такі результати викликають особливу тривогу, оскільки респондентами були майбутні фахівці соціономічних (допомагаючих) професій, для яких емпатія є не лише особистісною якістю, м'якою навичкою, а й професійним інструментом з допомоги іншим людям (Басманова, Журальова, 2014).

Існує більше 1000 навичок, які можна віднести до *soft skills* (особисті якості, які дозволяють ефективно та гармонійно взаємодіяти з іншими людьми; універсальні соціальні/вольові компетенції, здібності, що не піддаються кількісній оцінці). Такі м'які навички як емпатія, емоційний інтелект, соціальний інтелект та стресостійкість в останні роки традиційно вважають базовими, домінуючими для соціономістів. Велика п'ятірка «OCEAN», яка позиціонує диспозиційну модель особистості людини, що відображає специфіку сприйняття людей один одним, описує включає п'ять загальних і незалежних рис (диспозицій), які детермінують особливості міжособистісної взаємодії: відкритість досвіду (Openness), сумлінність (Conscientiousness), екстраверсія, доброзичливість/емпатія (Agreeableness), невротизм (Neuroticism).

Українські дослідники розглядають «soft skills» як важливі інструменти самотворення особистості

фахівців соціономічних професій та виокремлюють в їх структурі такі компоненти, як здатність до інноваційного мислення, розвинений емпатійний потенціал, креативна та часова компетентність (Варгата, 2023).

Відбір нами особистісних якостей, здібностей та компетенцій з метою знаходження особистісних корелятив інтегральної емпатії та її форм здійснювався відповідно до принципів філософії постмодернізму, які передбачають перехід від класичного антропоцентричного гуманізму до сучасного універсального гуманізму, екологічний вимір якого охоплює все живе – людину, природу, Всесвіт. Послугування такою життєвою філософією передбачає наявність високих показників особистісного потенціалу, самоактуалізації, асертивності як емпатійної суб'єктності (Zhuravlova et al., 2022) та екоцентричної спрямованості (Журавльова, Романова, 2013; Журавльова, Романова, 2019).

Аналіз та інтерпретацію знайдених нами емпіричних особистісних корелятив емпатії можна доповнити дослідженнями структури соціального інтелекту Хьюза М. та Террелла Дж. Б. (Hughes & Terrell, 2012). Вони здійснили комплексне системне дослідження компонентів емоційного інтелекту. Автори описують системну взаємодію його п'ятнадцяти особистісних властивостей: самоповагу, емоційну самосвідомість, наполегливість, незалежність, самоактуалізація, емпатію, соціальну відповідальність, міжособистісні стосунки, стресостійкість, контроль імпульсів, тестування реальності, гнучкість, розв'язування задач, оптимізм та щастя. Ці зв'язки є еквівалентними таким особистісним корелятам інтегральної емпатії як контактність, високі пізнавальні потреби, асертивність.

Проте, нами виявлено деяку специфіку у взаємозв'язках досліджуваних феноменів. Так, самоповага в нашому дослідженні корелює лише із співпереживанням. Це можна інтерпретувати як схильність до переживань щодо власного благополуччя людей з високою самоповагою, коли вони потрапляють в емпатогенні ситуації. Гнучкість поведінки (в авторів «контроль імпульсів») позитивно корелює з просоціальною поведінкою (сприяння не на шкоду собі), спонтанність – позитивно з антиемпатією та негативно – з індивідуальністю та просоціальною поведінкою.

Вивчення та переосмислення агресивної поведінки підлітків (Li, 2024) також є підтвердженням наявності позитивних кореляційних взаємозв'язків емпатії з конативними компонентами асертивності (використання високоемпатійними особами стратегій компромісу та співпраці). Авторка, розглядаючи емпатію як здатність розуміти почуття інших і піклуватися про них, довела, що вона пов'язана з більш позитивними навичками вирішення конфліктів. Підлітки з високою емпатією частіше використовували методи позитивного вирішення конфліктів, що зменшувало ймовірність їх агресивної поведінки (Li, 2024).

На жаль, серед англійських праць ми не знайшли досліджень, які безпосередньо спрямовані на знахо-

дження взаємозв'язків між емпатією та екоцентричною спрямованістю. Перспективними в цьому плані є дослідження Сари Конрат та її колег (Konrath, 2013). Вони провели дослідження, яке показало зниження рівня емпатії у студентів вищих навчальних закладів впродовж декількох десятиліть. Їх дослідження показали, що студенти сучасного покоління виявляють менше співчуття та розуміння до інших, порівняно із попередніми поколіннями. З кінця 1970-х до 2010 року у студентів коледжу з одночасним зниженням емпатії зростали самооцінка та нарцисизм. Оскільки неадекватно висока самооцінка та нарцисизм репрезентуються в егоцентризмі, то знайдена нами негативна кореляція егоцентричної спрямованості екологічної свідомості особистості з інтегральною емпатією та позитивна – з індиферентністю може пояснити такі тенденції. В емпатогенних ситуаціях нарциси схильні до проявів байдужості до об'єкту емпатії, оскільки в їх психолінгвістичних моделях небезпеки переважають інтелектуальні (когнітивні) характеристики психологічної небезпеки, порівняно з емоційними та поведінковими (Zhuravlova et al., 2023).

Про відповідність наших емпіричних результатів теорії балансу і мудрості Роберта Штернберга (Sternberg, 2023), свідчать негативна кореляція екоцентризму з альтуїзмом та позитивні – з пасивною емпатійністю (моделювання сприяючої поведінки) та інтегральною емпатією. На основі вивчення розумових процесів, інтелекту, соціального інтелекту та ролі емпатії у психологічних процесах, автор прийшов до висновку, що мудрість передбачає пошук загального блага, баланс між внутрішньо особистісними (своїми), міжособистісними (інших) і поза особистісними (ширшими) інтересами, у довгостроковій та короткостроковій перспективі, через вливання позитивних етичних цінностей, з метою адаптації до середовища, формування та вибору (Sternberg, 2019, 2023). Очевидно, антропоцентристи більшою мірою орієнтовані на поведінкові стратегії (агресія, просоціальна поведінка, альтруїзм), екоцентристи – на зважену емпатію після рефлексії, децентрації та моделювання власної поведінки.

Зважаючи на важливість емпатії як системотвірної складової м'яких навичок у професійному становленні фахівців соціономічних професій, доцільно достовірні кореляти феномена подати у вигляді психокомплексу емпатійних детермінант soft skills. Для фахівців соціономічних професій, окрім прояву інтегральної емпатії, є необхідним консонансне переживання з приводу почуттів інших людей та клієнтів, яке репрезентується у формі співчуття (Zhuravlova & Chebykin, 2021). У зв'язку з цим вважаємо за доцільне до психокомплексу емпатійних детермінант soft skills віднести особистісні кореляти лише інтегральної емпатії та співчуття: контактність, пізнавальні потреби, креативність, асертивність, екоцентрична спрямованість. Актуалізація та розвиток цих властивостей може бути умовою розвитку професійних якостей та компетенцій у майбутніх фахівців допомагаючих професій.

Висновки.

1. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, роль емпатії в підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій стає ще більш важливою, оскільки вона сприяє розвитку навичок психологічної допомоги потерпілим від російської агресії та психологічного супроводу реінтеграційних процесів.

2. Впродовж одного історичного покоління показник інтегральної емпатії залишився в межах середнього рівня розвитку, проте, констатовано його негативну динаміку ($p \leq 0,001$). Статистично значущих негативних змін зазнали такі форми емпатії, як індиферентність ($p \leq 0,05$), реальне сприяння не на шкоду собі (просоціальна поведінка) ($p \leq 0,001$) та альтруїзм ($p \leq 0,01$); зріс показник співпереживання ($p \leq 0,05$).

3. Емпатія є системотвірною складовою м'яких навичок у професійному становленні фахівців соціономічних професій. Психокомплекс емпатійних детермінант soft skills майбутніх фахівців соціономічних професій репрезентується системою особистісних корелятив інтегральної емпатії та співчуття (її когнітивно-емоційна форма). Складовими психокомплексу є емпатія, контактність, пізнавальні потреби, креативність, асертивність, екоцентрична спрямованість. Актуалізація та розвиток цих властивостей може бути умовою розвитку професійних якостей та компетенцій у майбутніх фахівців допомагаючих професій.

ЛІТЕРАТУРА

- Басманова Н. І. Розвиток компетенцій майбутніх психологів. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 7 – 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_3.
- Варгата О., Комар Т., Афанасенко В., Кулешова О., Міхеєва Л. «Soft skills» як важлива умова самотворення особистості фахівців соціономічних професій: теорія і практика. Даллас, США: «Праймедіа д-Запуск ТОВ», 2023. 162 с. URL: <https://www.researchgate.net/publication/371891392>
- Журавльова Л. П., Романова М. К. Вплив емпатії на розвиток екологічної спрямованості жінок дорослого віку. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Психологія. 2013. Т. 18, Вип. 22(2). С. 25 – 34. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_22\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_22(2)_5)
- Журавльова Л. П., Романова М. К. Психологія екологічної свідомості в акмеогенезі. *Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності.* Матеріали VI науково-практичної конференції та форуму університетів третього віку (21-22 листопада 2019 року, м. Луцьк). За заг. наук. ред. Ж. П. Вірної. Луцьк: СЛУ імені Лесі Українки, 2019. 290 с. – С. 27 – 38. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/30492/1/12%20lp.pdf>
- Журавльова Л. П., Шмиглюк О. Г. Етнічна ідентичність та особистісне зростання. *Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства*: монографія. Ред. колегія: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог; за науковою редакцією професора Л. П. Журавльової. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. С. 7 – 34.

6. Ортега-і-Гассет Х. *Вибрані твори*. К.: Основи, 1994. 424 с.
7. Сторож Вікторія. Психологічні особливості емпатії майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. № 51 (2023). С. 109 – 114. URL: <http://journals.dspu.in.ua/index.php/psychology/article/view/470/429>.
8. Чугуєва І. Є., Мороз Р. А. Життєва філософія «slow life» як чинник безпечного психологічного простору особистості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 3, 2022. С. 139 – 143.
9. Arizeta A., Balluerka N., Gorostiaga A., Alonso-Arbiol I., Haranburu M., Leire Gartzia L. Classroom emotional intelligence and its relationship with school performance. *European Journal of Education and Psychology*. 2016. 9, 1–8. <https://www.researchgate.net/publication/290014613>
10. Baron-Cohen S. *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*. 2011, 256 p.
11. Batson, C.D. (2009). These things called empathy: eight related but distinct phenomena. *The Social Neuroscience of Empathy*, J. Decety and W. Ickes, eds. (Cambridge: MIT Press), pp. 3–15. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262012973.003.0002>
12. Brackett M. *Permission to Feel: Unlocking the Power of Emotions to Help Our Kids, Ourselves, and Our Society*, 2019, 320 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=cbqFDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
13. Eisenberg, N. Emotion, regulation, and moral development. *Annu. Rev. Psychol.* 2000, 51, 665–697.
14. Espelage, Dorothy L., Swearer, Susan M. (Eds.). *Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2004. 408 pp. <https://www.researchgate.net/publication/326779372>
15. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*: Bloomsbury. 2020. 352 p.
16. Gialamas S., Grigoropoulos J.E., Pelonis P., Cherif A.H. How Can Manifesting Leadership Skills Infused with Ethos, Empathy, and Compassion Better Prepare Students to Assume Leadership Roles? *International Journal of Progressive Education*. 2020, 16(1). 54–66. URL: <https://www.researchgate.net/publication/340397418>
17. Hughes M., Terrell J. B. *Emotional Intelligence in Action: Training and Coaching Activities for Leaders, Managers, and Teams*. John Wiley & Sons. 2012. 512 p.
18. Konrath S. The Empathy Paradox: Increasing Disconnection in the Age of Increasing Connection. *Handbook of research on technoself: Identity in a technological society*. Rocci Luppacini (Ed.), IGI Global. 2013. P. 204–228 URL: <https://scholarworks.iupui.edu/server/api/core/bitstreams/7fcfe6d1-f275-4495-84ab-86762d620162/content>
19. Li P. Rethinking Aggressive behavior in Adolescents: an exploration of the relationship between social Intelligence and empathy. *Interdisciplinary Humanities and Communication Studie*. V. 1, № 5. 2024.
20. Davis M. H. *Empathy: A Social Psychological Approach*: Routledge, New York, 2018. 272 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429493898/empathy-mark-davis>
21. Maurice J. Elias. *Academic and Social-Emotional Learning*. Educational Practices Series. 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/234739664>
22. Moudatsou M, Stavropoulou A, Philalithis A, Koukoulis S. The Role of Empathy in Health and Social Care Professionals. *Healthcare* (Basel). 2020 Jan 30; 8(1): 26. doi: 10.3390/healthcare8010026
23. Newman P. R. *Development Through Life: A Psychosocial Approach: Cengage Learning*. 2012. 768 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Development_Through_Life_A_Psychosocial.html?id=oTY_7osGmqUC&redir_esc=y
24. Purswell K. E. Humanistic Learning Theory in Counselor Education. *The Professional Counselor*. V. 9, № 4, 2019. URL: <https://tpcjournal.nbcc.org/humanistic-learning-theory-in-counselor-education/>
25. Rogers C. R. *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*: Houghton Mifflin Company, New York, 2021. 367 p. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4397/1>
26. Sharf R. S. *Applying Career Development Theory to Counseling*: Cengage Learning, 2016, 50 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Applying_Career_Development_Theory_to_Co.html?id=R_9HDQAAQBAJ&redir_esc=y
27. Singer T., Klimecki O. M. Empathy and compassion. *Current Biology*, V. 24, № 18. 2014. P. 875 – 878. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.054> <https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S0960-9822%2814%2900770-2>
28. Stanley S., Buvanewari G.M., Meenakshi A. Predictors of empathy in women social workers. *J. Soc. Work*. 2020; 20: 43–63. doi: 10.1177/1468017318794280.
29. Sternberg R. J. A balance-theory analysis of xenophobia. *Possibility Studies & Society*, 2023. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/27538699231214916>
30. Weissbourd R. *The Parents We Mean to be: How Well-intentioned Adults Undermine Children's Moral and Emotional Development*: Houghton Mifflin Harcourt. 2009. 241 p. URL: <https://books.google.com.ua/books/about/>
31. Zhuravlova, L., Bedny I., Luchkiv V., Pomytkina L., Grechukha I., Muzhanova N. Assertiveness in the System of Behavioral Strategies of the Modern Youth. In: *Hasan Ayaz (eds) Neuroergonomics and Cognitive Engineering. AHFE (2022) International Conference. AHFE Open Access*, vol 42. AHFE International, USA. <http://doi.org/10.54941/ahfe1001816>
32. Zhuravlova L. P., Lytvynchuk A. I., Grechukha I. A., Bedny I. S. Subclinical personal correlates of psychological safety. *Insight: the psychological dimensions of society*, 2023. 9, 94–111. <https://doi.org/10.32999/2663-970x/2023-9-6>
33. Zhuravlova L., Chebykin, O. *The Development of Empathy: Phenomenology, Structure and Human Nature*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021. 264. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

REFERENCES

1. Basmanova, N.I., & Zhuravlova, L.P. (2014). Rozvytok kompetensii maibutnikh psykhologiv [Development of competences of future psychologists]. *Nauka i osvita – Science and Education*. 5. 7 – 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_3 [in Ukrainian].
2. Varhata, O., Komar, T., Afanasenko, V., Kuleshova, O., & Mikheieva, L. (2023). «Soft skills» yak vazhlyva umova samotvorennya osobystosti fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii: teoriia i praktyka [«Soft skills» as an important condition for self-creation of the personality of socionomic

- professions specialists: theory and practice]. Dallas, USA:Primedia e-Launch LLC. 162 p. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/371891392> [in Ukrainian].
3. Zhuravlova, L., & Romanova, M. (2013). Vplyv empatii na rozvytok ekolohichnoi spriamovanosti zhynok dorosloho viku [The influence of empathy on the development of environmental orientation in adult women]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Series: Psychology*. V. 18, 22(2). 25–34. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_22\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_22(2)_5) [in Ukrainian].
4. Zhuravlova, L., & Romanova, M. (2019). Psykholohiia ekolohichnoi svydymosti v akmeohenezi. Sotsialna adaptatsiia liudei litnoho viku v suchasnomu suspilstvi, ortobioz ta paliatyvna dopomoha iz tsyклу: Psykholohichni skladovi staloho rozvytku suspilstva: poshuk psykholohichnoho obruntuvannia na vyklyky suchasnosti [Psychology of ecological consciousness in acmeogenesis. Social adaptation of elderly people in modern society, orthobiosis and palliative care from the cycle: Psychological components of sustainable development of society: the search for psychological justification for the challenges of modernity]. *Materialy VI naukovo-praktychnoi konferentsii ta forumu universytetiv tretoho viku (21-22 lystopada 2019 roku, m. Lutsk). Za zah. nauk. red. Zh. P. Virnoi – Materials of the 6th scientific and practical conference and forum of universities of the third age (November 21-22, 2019, m. Lutsk). In general of science ed. Zh. P. Virnoi. Lutsk: Lesya Ukrainka SNU, 27 – 38*. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/30492/1/12%201p.pdf> [in Ukrainian].
5. Zhuravlova, L.P., & Shmigluk, O.G. (2020). Etnichna identychnist ta osobystisne zrostantia [Ethnic identity and personal growth]. *Osobystisne zrostantia v umovakh transformatsii suchasnoho suspilstva: monohrafiia – Personal development in conditions of modern society transformation*: monograph. Red. kolehiia: T. V. Kolomiets, T. Yu. Kulakovskiy, H. V. Pyroh; za naukovoju redaktsiieiu profesora L. P. Zhuravlovoi. Zhytomyr: Vyd. O. O. Yevenok. 7 – 34. [in Ukrainian].
6. Ortega-i-Gasset, H. (1994). *Vybrani tvory [Selected works]*. K.: K.: Basics. 424 p. [in Ukrainian].
7. Storozh, V. (2023). Psykholohichni osoblyvosti empatii maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery [Psychological characteristics of empathy of future specialists in the socioeconomic sphere]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of the humanitarian sciences. Psychology. No. 51*. 109–114. Retrieved from: <http://journals.dspu.in.ua/index.php/psychology/article/view/470/429> [in Ukrainian].
8. Chuhaieva, I.Y., & Moroz, R.A. (2022). Zhyttieva filozofiiia «slow life» yak chynnyk bezpechnoho psykholohichnoho prostoru osobystosti [Life philosophy "slow life" as a factor of a safe psychological space of personality]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*. No. 3. 139 – 143 [in Ukrainian].
9. Aritzeta, A., Balluerka, N., Gorostiaga, A., Alonso-Arbiol, I., Haranburu, M., & Leire Gartzia, L. (2016). Classroom emotional intelligence and its relationship with school performance. *European Journal of Education and Psychology*. 9, 1–8. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/290014613>.
10. Baron-Cohen, S. (2011). *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*. 256 p.
11. Batson, C.D. (2009). These things called empathy: eight related but distinct phenomena. *The Social Neuroscience of Empathy*, J. Decety and W. Ickes, eds. (Cambridge: MIT Press), pp. 3–15. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262012973.003.0002>
12. Brackett, M. (2019). *Permission to Feel: Unlocking the Power of Emotions to Help Our Kids, Ourselves, and Our Society*, 320 p. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=cbqFDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
13. Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annu. Rev. Psychol.* 51, 665–697.
14. Espelage, Dorothy L., & Swearer, Susan M. (Eds.). (2004). *Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 408 pp. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/326779372>.
15. Goleman, D. (2020). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*: Bloomsbury. 352 p.
16. Gialamas, S., Grigoropoulos, J.E., Pelonis, P., & Cherif, A.H. (2020). How Can Manifesting Leadership Skills Infused with Ethos, Empathy, and Compassion Better Prepare Students to Assume Leadership Roles?. *International Journal of Progressive Education*. 16(1). 54–66. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/340397418>.
17. Hughes, M., & Terrell, J.B. (2012). *Emotional Intelligence in Action: Training and Coaching Activities for Leaders, Managers, and Teams*. John Wiley & Sons. 512 p.
18. Konrath, S. (2013). The Empathy Paradox: Increasing Disconnection in the Age of Increasing Connection. *Handbook of research on technoself: Identity in a technological society*. Rocci Luppincini (Ed.), IGI Global. P. 204–228 Retrieved from: <https://scholarworks.iupui.edu/server/api/core/bitstreams/7fcfe6d1-f275-4495-84ab-86762d620162/content>.
19. Li, P. (2024). Rethinking Aggressive behavior in Adolescents: an exploration of the relationship between social Intelligence and empathy. *Interdisciplinary Humanities and Communication Studie*. V. 1, № 5.
20. Davis, M.H. (2018). *Empathy: A Social Psychological Approach*: Routledge, New York, 272 p. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429493898/empathy-mark-davis>.
21. Maurice, J. Elias. (2003). *Academic and Social-Emotional Learning*. Educational Practices Series. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/234739664>.
22. Moudatsou, M., Stavropoulou, A., Philalithis, A., & Koukoulis, S. (2020). The Role of Empathy in Health and Social Care Professionals. *Healthcare* (Basel). 2020 Jan 30; 8(1), 26. doi: 10.3390/healthcare8010026.
23. Newman, B.M., & Newman, P.R. (2012). *Development Through Life: A Psychosocial Approach: Cengage Learning*. 768 p. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books/about/Development_Through_Life_A_Psychosocial.html?id=oTY_7osGmquC&redir_esc=y.
24. Purswell, K.E. (2019). Humanistic Learning Theory in Counselor Education. *The Professional Counselor*. V. 9, № 4, Retrieved from: <https://tpcjournal.nbcc.org/humanistic-learning-theory-in-counselor-education/>.
25. Rogers, C.R. (2021). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*: Houghton Mifflin Company, New York, 367 p. Retrieved from: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4397/1>.
26. Sharf, R.S. (2016). *Applying Career Development Theory to Counseling*: Cengage Learning, 50 p.

Retrieved from: https://books.google.com.ua/books/about/Applying_Career_Development_Theory_to_Co.html?id=R_9HDQAAQBAJ&redir_esc=y.

27. Singer, T., & Klimecki, O. M. (2014). Empathy and compassion. *Current Biology*, V. 24, № 18. 875 – 878, <https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.054> <https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S0960-9822%2814%2900770-2>

28. Stanley, S., Buvanewari, G.M., & Meenakshi, A. (2020). Predictors of empathy in women social workers. *J. Soc. Work*. 20: 43–63. doi: 10.1177/1468017318794280.

29. Sternberg, R.J. (2023). A balance-theory analysis of xenophobia. *Possibility Studies & Society*. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/27538699231214916>.

30. Weissbourd, R. (2009). *The Parents We Mean to be: How Well-intentioned Adults Undermine Children's Moral and Emotional Development*: Houghton Mifflin Harcourt.

241 p. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books/about/>.

31. Zhuravlova, L., Bedny, I., Luchkiv, V., Pomytkina, L., Grechukha, I., & Muzhanova, N. (2022). Assertiveness in the System of Behavioral Strategies of the Modern Youth. In: *Hasan Ayaz (eds) Neuroergonomics and Cognitive Engineering. AHFE (2022) International Conference. AHFE Open Access*, vol 42. AHFE International, USA. <http://doi.org/10.54941/ahfe1001816>.

32. Zhuravlova, L.P., Lytvynchuk, A.I., Grechukha, I.A., & Bedny, I.S. (2023). Subclinical personal correlates of psychological safety. *Insight: the psychological dimensions of society*, 9, 94–111. <https://doi.org/10.32999/2663-970x/2023-9-6>.

33. Zhuravlova, L., & Chebykin, O. (2021). *The Development of Empathy: Phenomenology, Structure and Human Nature*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 264. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

Larysa Zhuravlova,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Polissia National University

7 Staryi Blvd., Zhytomyr, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4020-7279>

PERSONAL PROPERTIES AND COMPETENCES OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIOECONOMIC PROFESSIONS

The urgency of the problem. Since empathy is a basic meta-skill of specialists in socioeconomic professions and, in general, a condition for the existence of human civilization, studying the specifics of the development of this phenomenon in specialists in helping professions is extremely important for the implementation of targeted psychological interventions. The purpose of the study was to study the temporal aspect of the development of empathy and its personal correlates in future specialists of socioeconomic professions. We assumed that globalization processes, technological development, in particular the virtualization of social and interpersonal relationships, the deepening of uncertainty situations determine the negative dynamics of the evolutionary development of personal empathy. Research methods: test for determining the level of empathy development for teenagers and young men by L. P. Zhuravlova, self-actualization test by Yu. E. Alyoshina, L. Ya. Gozman, M. V. Kroz (SAT), self-confidence test by V. G. Romeka, test-questionnaire for researching the level of assertiveness (modified by V. Capponi, T. Novak), questionnaire by K. Thomas "Determining ways to regulate conflicts" (strategic forms of behavior in a conflict situation), B. Bass's method of diagnosing personality orientation, adapted by L. P. Zhuravlova and M. K. Romanova with the aim of diagnosing ecological (ecocentric) orientation.

The results. The obtained results confirmed the hypothesis regarding the negative evolutionary dynamics of human empathy. Finding empirical personal correlates of empathy of future specialists in the socioeconomic direction is a condition for the actualization and formation of professional competencies, in particular soft skills. The psychocomplex of empathic determinants of soft skills of future specialists in socioeconomic professions is represented by a system of personal correlates of integral empathy and compassion (its cognitive-emotional form). The components of the psychocomplex are empathy, contact, cognitive needs, creativity, assertiveness, ecocentric orientation. Possession of such meta-skills will allow the latter to create facilitative spaces for professional psychological assistance and support for victims of the full-scale Russian invasion of Ukraine.

Key words: integral empathy, forms of empathy, self-actualization, assertiveness, environmental orientation, empathic interpersonal interaction, soft skills, professional competencies.

Подано до редакції 15.03.2024